

FAZEKAS Zsuzsanna

Társadalmi kategorizáció és reprezentáció a Rákosi-korszak ünnepein

Az 1945 utáni Magyarországon az új hatalmi rendszer kiépülésével párhuzamosan új reprezentációs stratégiák születtek. A hatalom konkrét társadalmi vízióval rendelkezett, ennek megfelelően új társadalmi kategóriákat hozott létre, eszerint osztotta fel a társadalmat és új módon próbálta láttatni azt.

Emile Durkheim óta az ünnepekre a közösségi érzés megerősítését elősegítő eseményekként tekint a társadalomtudomány. A francia szociológus a profán, nemzeti kollektív rítusokat a vallásiakhoz hasonlította, és azt írta, „nem létezik olyan társadalom, amely ne érezné szükségét, hogy szabályos időközönként megerősítse az egységét és a sajátos arculatát biztosító kollektív érzéseket és gondolatokat”.¹ Az interpretáció szerint az ünnepeknek akár identitásteremtő szerepe is lehet, de az egyén közösséggel való azonosulását meg kell megkülönböztetnünk a közösségi identitások kialakulásától, illetve kialakításától is. Rogers Brubaker önmegértésként (self-understanding) definiálja az egyéni identitás kialakulását, emellett közösségi szinten az identifikáció és a kategorizáció fogalmával (identification, categorization) írja körül az identitásteremtést, amelyeket megkülönböztet a közösségi érzéstől, illetve a csoportontudattól (commonality, connectedness, groupness); ezek a közösség tagjainak összetartozás-érezésére vonatkoznak. Az identifikációval és a kategorizációval ellenben azt a folyamatot próbálja kijelölni, amely az identitástudat kialakításával kapcsolatos, és vagy az egyénben megy végbe (self-identification), vagy mások ruháznak fel identitásokkal egyéneket vagy csoportokat (categorization, identification by others).²

Ez utóbbi, vagyis a mások által meghatározott identitások kialakítása esetén fontos kiemelni a folyamat diszkurzív jellegét, illetve az autoritás kérdését, vagyis hogy kinek van lehetősége és hatalma csoportokat identifikálni és kategorizálni, hogyan reprezentálódnak a közösségek a nyilvános közbeszédben. Stuart Hall a nemzeti kultúrával összefüggésben azt állapítja meg, hogy az valójában „diskurzus, azaz mód arra, hogy jelentéseket hozzunk létre; ez a mód pedig befolyásolja és megszervezi mind tevékenységeinket, mind a magunkról alkotott fogalmunkat”³. A nemzet, vagyis a közösség fogalma jelentést kap, az egyének pedig ezzel identifikálódhatnak. Hall magukról az aktorokról nem ejt szót, vagyis nem megy bele abba, hogy kik töltik meg jelentéssel az egyes közösségekről alkotott fogalmakat. Pierre Bourdieu viszont azzal egészíti ki ezt a megközelítést, hogy gyakorlatilag bárki, aki egy csoportról csoportként beszél, már belép a kategorizációba, amelyet a kulturális szférában folyó küzdelmek alakítanak.⁴ Bourdieu álláspontja szerint akkor válik létezővé egy csoport, ha látható és reprezentálódik a diskurzusban, vagyis megkülönböztetik más csoportoktól, ezzel kapcsolatban azonban kiemeli a sikeres kategorizáció és a megnevezés hatalmának kérdését is. Mint írja, a társadalmi valóságról való megállapítások hatalmat jelentenek, ez pedig elvezeti a hatal-

mi monopólium kérdéséhez, amely elsősorban az államhatalommal, a „legitim szimbolikus erőszak monopóliumával” függ össze, amelynek képviselői képesek általánosan elfogadott megkülönböztetéseket tenni a társadalomról, kategorizálnak és ezáltal csoportokat hoznak létre⁵. A politikai mezőben folytatott harc lényege, hogy a politikai beszéd világa felett ellenőrzést nyerjenek az egyes aktorok, ezáltal pedig a politikailag egyáltalán elgondolható világot is uralmuk alá vonják. A kinyilvánítás, a kimondás intézményes aktus, szentesíti, legitimálja és hivatalossá minősíti a világban létező egyes dolgokat. Ahogy pedig a hatalom megerősödik, úgy válik egyre inkább egységessé a hatalom diskurzusa, míg végül az övé marad az egyedül érvényes és látható társadalmi vízió.⁶

Társadalmi kategorizáció a szocialista ünnepeken

Az imént elmondottakat az 1945 utáni Magyarországra vetítve azt láthatjuk, hogy az államhatalom, illetve az azt fokozatosan megszerző Magyar Dolgozók Pártja (MDP) teljes mértékben monopolizálta a nyilvános közbeszédet, ezáltal pedig az identitásteremtést, a kategorizálást. A média, vagyis a nyomtatott sajtó és a rádió irányítás alá vonásával biztosították, hogy a nyilvánosságban egyedül megjeleníthető álláspont a párté legyen, ezáltal uralták a politikai diskurzust. Ebben a rendszerben a hivatalosan ellenőrzött és irányított ünnepek, kollektív rítusok sem a nemzeti érzelmek vagy társadalmi párbeszéd során kialakított konszenzusos közösségi érzések megjelenítései voltak, hanem felülről irányított, pontosan meghatározott koreográfia szerint történtek. Jelentésükkel, üzenetükkel kiegészítették a nyilvánosságban folyó identifikáló, kategorizáló diskurzusokat. Megnevezték és egyben meg is jelenítették a hivatalos politikai diskurzus szerint a társadalomban elkülönített csoportokat, láthatóvá tették a politikai üzeneteket és az új Magyar Népköztársaság narratíváját, amelynek jegyében a korábban létező nemzeti-állami ünnepeket átalakították, s amelyhez újakat rendeltek.

Az 1949-es alkotmányban létrehozott kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeletekben határozta meg az új ünnepek, április 4. és november 7. megünneplését, valamint augusztus 20. átértelmezését,⁷ március 15. újraértelmezéséről pedig az országgyűlés alkotott törvényt.⁸ Az Elnöki Tanács az MDP Rákosi Mátyás vezette Titkárságának határozatait hajtotta végre, a parlament szintén kommunista befolyás alatt működött. A párt ereje már az ünnepek bevezetésekor érvényesült, a jogszabályok pedig létező állapotokat rögzítettek, hiszen az egyes alkalmakra már törvénybe foglalásuk előtt a párt szándékai szerint emlékeztek.

Az ünnepségek szervezése az MDP Központi Vezetőségének Agitációs, majd Agitációs és Propaganda Osztályának feladata volt, amely a Rákosi vezette Titkárság felügyelete alatt állt. Az ünnepségekről, valamint azok tartalmáról szóló javaslatokról e szerv határozott. A döntés kötelező érvényű volt valamennyi pártszervezet számára, a pártvezetés szabta meg a feladatokat az ünnepségekben érintett minisztériumoknak és a szervezésben feltűnő Magyar-Szovjet Művelődési Társaságnak. A párt döntött a felszólalók és a meghívottak listájáról, ellenőrizte az ünnepekkel és az ünnepségekkel kapcsolatos sajtómegjelenéseket.

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy kinek az identitását reprezentálták a Rákosi-korszak ünnepei, akkor ezek ismeretében azt mondhatjuk, hogy az MDP ünnepeiről van szó, amelyek elsősorban magáról a pártról, annak hivatalos ideológiájáról és az általa bemutatott társadalomképről szólnak. Az MDP uralta a szimbolikus politikai teret, nem adott lehetőséget semmilyen ellenvéleményre vagy alternatív identitások megjelenítésére, kizárólagosságot szerzett a társadalmi csoportok beazonosítására és definiálására. A helyes kérdés tehát úgy szól, hogy mely közösségek jelentek meg az ünnepeken, milyen formációkat különböztetett meg a párt

a társadalomban, mely csoportoknak adott reprezentációs lehetőséget és milyen identifikációs kereteket hozott létre?

A kérdés megválaszolásához át kell tekintenünk az ünnepeken részt vevő párttisztviselőknél és hivatalos méltóságokon kívül szerephez jutók személyi körét. Ehhez a koszorúzási névsorok, a felvonulásokon részvételre kijelöltek, az operaházi díszünnepek meghívotti listái adnak támpontokat, továbbá a hivatalos jelszavak. A felvonulásokon a párt igyekezett nagy néptömegeket megjeleníteni és széles társadalmi spektrumot bemutatni, mint a rendszer támogatóit és alapjait, a felvonulások résztvevői pedig a hivatalos diskurzus szerint a teljes populációt megjelenítették, így indokolt a vizsgálatuk. Az ünnepek alkalmából kiadott jelszavak az egyes célcsoportokat megszólítva próbálták munkára ösztönözni. A koszorúzások és az operaházi díszünnepek pedig jóval protokollárisabb rendezvények voltak. Az emlékművek körül igyekeztek a legfontosabb szervezetek képviselőit szerephez juttatni, az operaházban pedig az elnökségbe bekerülő személyek képviselték az ország lakosságát. A továbbiakban e négy reprezentációs stratégiát fogom példákkal illusztrálni.

Operaházi meghívottak

Az operaházi ünnepek a korszak szinte valamennyi állami ünnepének kötelező velejárói voltak, megszokott forgatókönyvvel rendelkeztek. Valamelyik közjogi méltóság, a kormány vagy a pártvezetés tagja ünnepi beszédet tartott, esetleg felszólalt a szovjet nagykövet vagy más tisztségviselő is, a beszédek után pedig ünnepi műsor következett. A vendéglistát és ülésrendet évről évre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya állította össze. Az ünnep „elnöksége” a színpadon, tribünön kapott helyet, a szünetet követő „kultúrmasor” alatt a páholyokban foglaltak helyet. A díszpáholyban általában Rákosi Mátyás ült a miniszterelnökkel – ha nem éppen ő töltötte be a tisztséget –, valamint az Elnöki Tanács elnökével és/vagy a szovjet delegációval. A színpadra kiültetett elnökség és a széksorokban helyet foglaló meghívottak többségét a MDP Politikai Bizottságának és Központi Vezetőségének tagjai, a Minisztertanács, illetve az Elnöki Tanács tagjai, valamint a Szovjetunió és a baráti országok nagykövetei, vagyis főleg politikai tisztségviselők adták. Rajtuk kívül rendszeresen meghívták a Magyar-Szovjet Társaság vezetőjét, továbbá művészeket, tudósokat, élmunkásokat, sztahanovistákat. 1951. november 6-án, az – akkori helyesírással – Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén például az elnökségben kapott helyet három sztahanovista ipari munkás (két férfi és egy nő), egy termelőszövetkezeti csoport elnök asszonya, a Műegyetem rektora, Kónya Lajos költő, Somlay Artúr és Tolnay Klári színészek, Kodály Zoltán zeneszerző, Erdey-Grúz Tibor kémikus, Darvas József író, Kisfaludy-Stróbl Zsigmond szobrász is.⁹ Két évvel később, az 1953. november 6-i ünnepségre az Agitációs és Propaganda Osztály százalékos megoszlást is készített az operaházba meghívottakról. 52,5%-uk volt politikai meghívott (PB-tagok, állami és pártfunkcionáriusok, nagykövetek), közel 14%-uk fegyveres testületek képviselője (rendőrség, néphadsereg, ÁVH), 5% tömegszervezeti képviselő (Demokratikus Ifjúsági Szövetsége, Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, Szabadságharcos Szövetség stb.), 12% művész és tudós, 9% sztahanovista, s végül valamivel több, mint egy százalék „papok” néven feltüntetett csoport.¹⁰

Az írók, tudósok, kiemelkedő személyiségek meghívásával a hatalmat övező széles társadalmi konszenzust kívánták alátámasztani, a rendszer legitimálásának szándékával. A fegyveres erők nagyszámú képviselője szintén jellemző volt, sok esetben külön kezelik a néphadsereg, az Államvédelmi Hatóság és a rendőrség tagjait. A reprezentáció jól jelzi, mennyire támaszkodott a Rákosi-rendszer az erőszakszervezetekre, és retorikájában is arra az állás-

pontra helyezkedett, hogy a hidegháborús időszakban szükség van a külső és belső ellenségek elleni hathatós fellépésre. A sztahanovisták jelenléte nemcsak az újonnan létrehozott társadalmi csoportra mutat rá, hanem összefügg a kor munkaerőkölsével is. Szabó Márton egy az élmunkások életéről szóló *A munka hősei* című füzetekről írt tanulmányában írja, hogy a sztahanovisták a szocializmus mintaembereként egyfajta „új nemességet” testesítettek meg,¹¹ a terv túlteljesítésével és a becsületből önként tett vállalásokkal, a szovjet technikai újítások átvételével kiemelkedtek a tömegeből és példaként szolgáltak a többi, egyelőre nem „öntudatos” munkásnak. A hatalom külön kategóriaként kezelte a sztahanovistákat, akiknek jelenléti aránya közel azonos volt az értelmiség képviselőivel. A két személyi kör azonban közösen is csak alig több mint egyötödét tette ki az Operába meghívottaknak. Csak mutatóban jelentek meg, az ünnepségre pedig szinte egyáltalán nem invitálták a munkásosztály és a haladó értelmiségi réteg között hivatalosan „második” osztályként definiált parasztságot. Egy-egy termelőszövetkezeti vezető, esetleg a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) képviselői kaphattak meghívást, de a parasztság csak elvétve jelent meg az operaházi ünnepségeken, ahol egyébként gyakran éppen népi táncokat is színpadra állítottak a kultúrműsorban. A pártfunkcionáriusok és a fegyveres testületek látványos felülreprezentáltsága jól mutatja egyrészt a díszünnepségek protokolljellegét, másrészt a Rákosi-rendszer berendezkedésének jellemzőit, a bürokrácia túlsúlyát.

Koszorúzási listák

Budapesten 1945 után jelentősen megnőtt a szovjet hősi emlékművek száma, amelyek a későbbiekben fontos ünnepségek helyszíneiként szolgáltak. A Gellért-hegyi Szabadság-szobor mellett emlékmű épült a Ludovika (később Kossuth Akadémia) előtt, a Szabadság téren, a Gellért téren, a Vigadó (később Molotov) téren, majd Vecsés határában. Ünnepnapokon a párt tisztviselői megkoszorúzták ezeket az emlékműveket, amelyek közül 1949-től kiemelkedő jelentőséget kapott a Szabadság téri szovjet hősi emlékmű. Itt általában Rákosi Máttyás személyesen megjelent, rajta kívül fejet hajtottak a közjogi méltóságok, valamint a Szovjetunió és Kína nagykövete. A koszorúzókat személyéről és sorrendjéről egyaránt a Titkárság döntött. E merőben protokolláris rendezvényeken csak hivatalos szervezetek vehettek részt, bár alkalmanként – egyfajta díszletként – a környező kerületek és gyárak dolgozói is megjelentek.

A hivatalos szervek közül a párt, az Elnöki Tanács, a Szovjetunió, a kormány, a népi demokráciák, a néphadsereg, az ÁVH és a rendőrség, valamint Budapest képviselői után a „tömegszervezetek” következtek. Ezek általában 1945 és 1950 között alakultak a párt vezető szerepét elfogadó „civil” szervezetként. Létezésük a civil szféra ellenőrzés alá vonását szolgáltatta, a párton belül az MDP KV Tömegszervezetek Osztálya foglalkozott velük. Hivatalosan a különböző társadalmi csoportok képviselőit szolgálták, így már a tömegszervezetek létrehozásával elkezdődött az új társadalmi kategóriák kialakítása, amelyek aztán az ünnepeken megerősítésre kerültek.

1951. november 7-én¹² a Szabadság téren a „civil” szervezetek közül elsőként a mindenütt jelenlévő Magyar-Szovjet Társaság kapott lehetőséget a koszorúzásra. A szervezet különösen fontos szerepet játszott november 7. meghonosításában és az emlékezések szervezésében, így nem meglepő, hogy ők voltak az elsők. Utánuk a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) következett, amely a fiatalokat volt hivatott összefogni és megfelelő módon szervezni, agítálni. Utánuk a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) jött, őket a második világháborúban elvileg a náci ellen harcoló Szabadságharcos Szövetség (SZHSZ) követte, majd a DÉFOSZ, végül a Megvédjük a békét! Mozgalom országos tanácsa, amely néhány nappal ko-

rábban alakult Országos Béketanácsra, s lett a párt által irányított magyarországi „békemozgalom” legfőbb szervezője. Utoljára az V. kerületi pártbizottság járulhatott az emlékműhöz.

Ezek szerint a lokális csoportok (főváros, V. kerület) mellett gyakorlatilag három társadalmi csoport kapott lehetőséget arra, hogy az elit tagjaival, az államhatalom megtestesítőivel együtt részt vegyen a megemlékezésen: a fiatalok, a nők és a „dolgozó parasztság”. A három csoport kiemelése szintén a korszak társadalomképével magyarázható, az ifjúsági nevelés, a nők egyenjogúsítása és munkavállalása, valamint a „dolgozó parasztság” támogatása elvileg prioritásnak számított, bár mint az operai ünnepségeknél láttuk, a parasztság megjelenése a hivatalos ünnepségeken csak korlátozott volt. A fiatalokkal, és különösen a jövő emberideáljait megjelenítő „ifjúmunkásokkal” a hivatalos retorika szívesen foglalkozott, az ifjúsági nevelést és agitációt szolgálta a gyerekeknek szánt úttörőmozgalom. Innen egyenes út vezetett a DISZ-tagsáig, amely a programszervezés mellett a kellő politikai mozgósítást és agitációt is elvégezte. A munkát vállaló, és ez által hivatalosan felszabaduló, a férfiakkal egyenlő jogokat élvező nők hivatalos képviseletét az MNDSZ látta el, amellyel viszont a párt egyúttal a politikailag korábban kevésbé aktív nőket is meg akarta szólítani. A nők a hivatalos diskurzus szerint különösen jól jártak az új rendszerrel, amely felszabadította őket, bölcsődéket és óvodákat biztosított, ezzel lehetővé téve a munkavállalásukat, egyenrangú bérezést ígért és számos, korábban zárt szakmát nyitott meg számukra.

Jelszavak

Magyarországon 1948-ban tűnt fel a jelszavas politizálás,¹³ amely azt jelentette, hogy a politikai üzeneteket egy-egy tömör mondatban fogalmazták meg. Az ünnepekre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya a Titkársággal egyeztetve rendszeresen kiadta a hivatalos jelszavakat. Ezek sok esetben meglehetősen általános megállapításokat tartalmaztak, de számos aktuálpolitikai, hidegháborús utalással sokszor gazdasági prioritásokra világítottak rá. Míg 1949-ben a jelszavak egy része konkrét választási üzenetekkel kapcsolódott össze („Szavazz a Népfrontra!”), s némelyikük valóban tömör, buzdító jellegű, frappánsan megfogalmazott, esetleg ritmikus is volt, a későbbi években inkább az vált jellemzővé, hogy minél több ideológiailag fontos elemet próbáltak belesűríteni a jelmondatokba, így ezek terjedőssége, bonyolulttá váltak.

Az ünnep előtt egy, legfeljebb két héttel kiadott jelszavak május elseje esetében minduntalan az „Éljen május 1.” felkiáltással kezdődtek, az ünnep jelentőségének méltatása után következett a Szovjetunió, Sztálin és a Vörös Hadsereg dicsőítése, majd a többi baráti szocialista országnak küldött „testvéri üdvözlés”, egy-egy mondatnyi utalással az aktuális hidegháborús konfliktusokra (görög polgárháború, koreai háború, francia és olasz kommunista pártok küzdelmei stb.). A jelszavak ezután tértek rá az egyes társadalmi csoportok aktuális feladatainak kijelölésére. 1949-ben a jelszavakban még csak a korábban is említett három csoport, illetve a külön kiemelt fiatalok és nők szerepeltek a megszólítottak között a következő sorrendben: munkások és munkásnők, dolgozó parasztság, asszonyok, ifjúság, értelmiség.¹⁴ 1950-ben ezek a kategóriák újabbakkal egészültek ki, így említési sorrendben megjelentek a magyar dolgozók általában, a sztahanovisták, a munkások, az értelmiségi dolgozók, a néphadsereg, a magyar nők, magyar anyák, a dolgozó és tanuló ifjak, a gépállomások és állami gazdaságok dolgozói, a termelőszövetkezetek dolgozói, a dolgozó parasztság, majd végül ismét az értelmiségi dolgozók.¹⁵ A sorrend itt sem véletlen: az élmunkások kerültek előre, akiket a gyári munkások és a gyárakban dolgozó értelmiségiek követnek, a fegyveres testületek pedig ismét kiemelt szerepet kaptak, akárcsak a nők és a fiatalok. A mezőgazdaságban dolgozók közül az

állami gépállomások és az állami gazdaságok dolgozói álltak az élen, minthogy ők a munkások tulajdonát képező állami vagyonnal dolgoznak, a termelészövetkezetbe beléptettek pedig szintén magasabb társadalmi szintet jelenítettek meg, mint az egyénileg dolgozó parasztok, akik ugyan még nem elég öntudatosak, de legalább már nem kulákok. A legvégül említett értelmiségiek a nem termelő réteget jelenítették meg. Az ő társadalmi-gazdasági szerepük nem volt olyan lényeges, ezért is kerülhettek hátrébb a rangsorban.

1951-ben ismét az 1949-ben megismert kategóriákat szolgáltatták meg a jelszavak.¹⁶ 1952-ben azonban hosszúra nőtt a sor, ekkor már ipari ágazatonként különítve el a dolgozókat. Megszólították a munkásokat és munkásnőket, a bányamunkásokat („széncsaták hősei”), a vas- és gépipar, az építőipar dolgozóit, a műszakiakat („a munkásosztállyal vállvetve küzdő, szocializmust építő műszaki értelmiség”), az értelmiségieket („pedagógusok, orvosok, agronómusok, közgazdászok”), a dolgozó parasztokat, a termelészövetkezetek, gépállomások és állami gazdaságok alkalmazottait, a magyar ifjakat és lányokat, az úttörőket és tanulókat, a magyar tudósokat, végül pedig a művészeket („új kultúra harcosai”).¹⁷ Nem nehéz észrevenni, hogy a listán a nehézipari dolgozók abszolút előre kerültek, míg a dolgozókkal kapcsolatba kerülő értelmiségiek relatíve előrébb, s a nem termelő tudósok és művészek továbbra is utolsók. A nőket ekkor szintén csak a munkásokkal, illetve az ifjakkal együtt említik, nem külön kategóriaként.

Felvonulások

A hivatalos társadalom differenciálásának látványos megjelenési módja a sok ezer ember részvételével zajló felvonulások rendszere. Ezek közül a legnagyobbak a május elsejei rendezvények voltak, amelyek mindig a Hősök terénél, illetve később az 1951 decemberében felállított Sztálin-szobor talapzatánál kialakított tribün előtt zajlottak. A mozgósított tömegek szervezeten vonultak el az integető állami és pártvezetők előtt. A „nemzetközi munkásmozgalom nagy seregszemléjeként” aposztrofált ünnep egyben a magyar társadalom seregszemléjeként működött.

A szlovák Roman Krakovský a csehszlovák május elsejei tüntetések összetételét vizsgálva azt írja, míg a menet elején fegyveres testületek tagjai, diákok, úttörők és sportolók kaptak helyet, addig a további felvonulók sorrendjét gazdasági szerepük és érdemeik döntötték el. A dolgozókat egyrészt aszerint helyezték el, hogy mennyire fontos gazdasági szektorban dolgoznak, másrészt hogy munkahelyükön hogyan teljesítettek, milyen eredményt értek el személyesen, illetve üzemi szinten. Krakovský megállapítja, hogy a csehszlovák városokban elsőként az ipari, majd a mezőgazdasági dolgozók vonulhattak fel, végül a nem termelő, „szolgáltató” szektorok dolgozói, a hármás felosztáson belül pedig az érvényesült, hogy az egyes üzemek mennyiben teljesítették túl a tervet.¹⁸ Prágában és Pozsonyban kerületenként csoportosították a dolgozókat, s ezek sorrendjét szintén a termelékenység döntötte el, az előbb említett szempontok mellett.¹⁹

Magyarországon hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. Példaként a jól dokumentált 1951. május elsejét választottam, amelyet még a Sztálin tér (későbbi Felvonulási tér, ma Ötvenhatosok tere) elkészülte előtt a Hősök terén tartottak, ék alakú tribünt állítva a millenniumi emlékmű közepére. A menetelőket ebben az évben katonai díszszemle előzte meg, ezt követte a felvonulás, amelynek során a tömeg három irányból hat menetoszlopban (Dózsa György úti aluljáró, Sztálin/Andrássy út páros oldal, közép bal, közép jobb, páratlan oldal, Dózsa György út Thököly út felé eső része) érkezett a tribün elé, majd azt egyik oldalról megkerülve vonult át a Városligetbe. A közreműködők összetételéről az MDP KV Agitációs és Propaganda Osz-

tálya az előkészítés során azt írta, hogy mintegy 400 ezer embert mozgósítsanak, a menet élén a 25 tagú ózdi küldöttség, a csepeli Rákosi Mátyás Művek és a kispesti Kistext küldöttségei, „ezt követően a menetben az élenjáró üzemek haladjanak az élen”.²⁰ Ózd szerepeltetése a budapesti felvonulás élbolyában azért lett volna lényeges, mert a Titkárság döntése nyomán ebben az évben az Ózdi Kohászati Üzemeknek kellett elindítania az ünnepre felkészülő munkaversenyt.²¹ A másik két üzem, a Rákosi Mátyás Művek és a Kispesti Textilgyár szintén élüzemnek számítottak, rendszeresen jól teljesítettek a versenyeken és fontos szektorokban működtek, így a párt terve az volt, hogy elsőként őket vonultatják fel, míg a többi dolgozó az üzemével együtt, kerületenként jelenik meg. A megmozdulás lebonyolításáért felelős Budapesti Pártbizottság azt javasolta, hogy a tömegszervezetek csak „mintacsoportokkal” vegyenek részt, a szervezetek többi tagja inkább a kerületekkel vonuljon, de ez így is 35 ezres DISZ-küldöttséget, 10 ezres MNDSZ-csoportot, 5 ezer úttörőt, 5 ezer szabadságharcost és 6 ezer sportolót jelentett. A főváros kérte, hogy a menetben kapjanak szerepet a bányászok, a Dunai Vasmű építői és néhány parasztküldött.²² A Budapesti Pártbizottság végül a vitás kérdések tisztázása és a Titkárságtól kapott jóváhagyás²³ után arról tájékoztatta Rákosi Mátyást, hogy a tömegfelvonulásra mintegy 400 ezer embert mozgósítanak, „Budapest népe” pedig a részt vevő hús kerület egységeiben vonul fel. Az „önálló üzemek” szintén kerületek szerint fognak megjelenni, akárcsak a tömegszervezetek, kivéve a már említett DISZ, MNDSZ, Szabadságharcos Szövetség, sportolói és úttörő mintaközösségeket.²⁴

A fővárosi felvonulás az egész ország társadalmát kívánta reprezentálni, a vidéki városokban a helyi társadalom megjelenítéséről volt szó. Ugyanezen évben például Győrben szintén a munkahelyek szerint osztályozták a felvonulókat, és a különböző gyárak, üzemek mellett a helyi gépállomás, a kórház, a közeli termelészövetkezetek, az erdőgazdaság, sőt a fogházörök is külön egységet alkotva vonultak fel. A munkahelyeken kívül, Budapesthez hasonlóan, itt is az MNDSZ, a sportolók, a fegyveres erők és az úttörők haladtak külön. A központi szerepet egyértelműen a Győri Vagon- és Gépgyár játszotta, amely a katonaság és a szabadságharcos motorosok mögött zenekarával, majd az ipari tanulók és sportolók után a párttitkárával együtt jelent meg az élbolyban. A vagongyár különböző egységei a menetben több alkalommal megjelentek, egyértelműen maguk mögé utasítva a könnyűipari üzemeket. Bár a könyvtár és az értelmiségi dolgozók viszonylag előkelő helyet foglaltak el a sorban, a tömeget a Krakovský által nem termelő szektornak nevezett ágazatok képviselői zárták: az Állami Áruház, a háztartási alkalmazottak szakszervezete, a házfelügyelők, a különböző gimnáziumok, a MOKÉP, legvégül a helyi bencés gimnázium, amely „énekelve papokkal vonult fel”.²⁵

A példákblól látható, hogy reprezentáció szempontjából a rendszer munkahelyi kollektívákra (üzemek, gyárak) és közigazgatási egységekre (kerületek) osztotta a városi társadalmat, a kiemelt tömegszervezetek és a Budapesten megjelenő vidéki küldöttségek tagjain kívül. Ez egybevág a Rákosi-rendszer társadalomszervezési elveivel, amelyben az egyének jogállását elsősorban munkahelyük, munkájuk, illetve teljesítményük határozza meg. Az egyének akkor válhatnak teljes értékű tagjaivá a társadalomnak, ha dolgozók lesznek, a munkahelyükön pedig aktív, tevékeny részt vállalnak a közösség, elsősorban a párt életében. A munkahelyi közösségek, a brigádok létfontosságú szerepet tölthettek be a közösségi alapokra szervezett szocialista társadalomban, a felvonuláson pedig az egyének a brigádok, munkahelyi közösségek tagjaiként jelentek meg. Jellemző azonban, hogy mely társadalmi csoportok kaphattak kiemelt szerepet: ismét a fiatalok és gyermekek, illetve a nők jelentek meg külön. Ennek praktikus okai is lehettek, az 1950-es évek elején még mindig jelentős volt a nem dolgozó nők aránya, így sem ők, sem a gyermekek nem vettek részt a munkahelyi kollektívákban, az őket

tömörítő tömegszervezetekben azonban ugyanúgy ellenőrizhetők és mozgósíthatók voltak, mint a brigádokba szervezett munkások.

Míg a korábbi példáimból sok esetben hiányzott a parasztság, május elsején, ha kis számban is, de szerepeltették a mezőgazdasági dolgozókat. Erre mind Budapesten, mind Győrött volt példa, de a pártjelentések szerint az egyénileg dolgozó, vagyis termelőszövetkezetekbe be nem lépett parasztok is számos vidéki városban részt vettek az ünnepségeken, holott ők nem voltak tagjai semmilyen szervezetnek vagy közösségnek.²⁶ Ez azonban kivételnek tekinthető, a május elsejei felvonulásokon megjelenő társadalomkép ugyanis éppen a munkahelyek szerint határozta meg az egyéneket, illetve a közülük egyébként is kiemelt néhány speciális réteg fontosságát hangsúlyozta.

A május elsejei felvonulás, így a társadalmi reprezentáció képét nagyban befolyásolta a menetelők beszerzésének módja. A párt alapvetően a munkahelyeken és a tömegszervezetekben tudta mozgósítani az egyéneket, s minthogy párton belül felülről lefelé történt a résztvevők számának meghatározása, ezért a felvonulók csoportosítása a pártszervezeti struktúrát tükrözte. Adott esetben pl. a Titkárságon meghatározott 400 ezres budapesti létszámot a Budapesti Pártbizottság osztotta el kerületenként, a kerületi pártbizottságok pedig tovább osztották az üzemi, illetve intézményi pártszervezeteknek. A munkahelyi pártszervezetek mellett a DISZ, az MNDSZ, az Úttörőszövetség és a szabadságharcosok voltak jól szervezettek és rendelkeztek megfelelő taglétszámmal a nagy létszámú közösségek kiállításához.

A szervezési sajátosságok miatt a magyar társadalmat bemutatni kívánó május elsejei felvonulás tehát leginkább a párt szervezetszerkezetére mutat rá, és arra, hogy az „élcsapat” és annak szervezetei hogyan szőtték át azt a magyar társadalmat, amelynek egyébként kizárólag azon tagjai nyertek a felvonuláson elismerést, akik ehhez a szervezeti struktúrához kapcsolódtak.

*

A Rákosi-korszak ünnepein a politikai teret és kategorizálást monopolizáló MDP az 1950-es években a társadalomban meghatározott csoportokat próbált elkülöníteni. Ez meglehetősen egysíkúra sikerült: a munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek mellett elsősorban a fiatalok és a nők kaptak kiemelt szerepet. Az élmunkásoknak és sztahanovistáknak különleges helye volt, követendő mintaként szolgáltak mások számára. Szembetűnő a fegyveres testületek erőteljes reprezentációja is, amely azt sugallja, hogy mind a hidegháborús helyzet, mind a rendszer belső természete miatt alapvető fontosságú volt az erődemonstráció.

Az egyes gazdasági szektorok közül egyértelműen az ipari, azon belül is a nehézipari dolgozók kapták a legnagyobb elismerést, a mezőgazdasági dolgozók közül pedig a szövetkezethez vagy állami gazdasághoz kötődők élveztek prioritást az egyéni parasztokkal szemben. A nem termelő (szolgáltató) szektorban dolgozók és az értelmiségiek egy-egy kiemelkedő tudóson, művészen kívül, mint réteg kevés elismerést kaptak.

A társadalmat szakmák és munkahelyek szerint tagolták, amely egybevágott a munkahelyi kollektívákra alapozott társadalomképpel is. Az egyének a szakmájukon és a munkahelyükön, illetve a közösségi szervezeteken keresztül válhatnak elismertté – ám a munkahelyi pártszervezetek és a párthoz kötődő tömegszervezetek révén valójában a párthoz kötődnek. Az egyén önmagában értelmezhetetlen, a társadalom szempontjából cselekvőképtelen. A hagyományos család is felbomlik: a családtagok külön vonulnak, mindenki azzal a közösséggel, amelybe ő maga tartozik – a férfi a munkatársaival, a nő a többi nővel, a gyerekek egy központi szervezet tagjaként.

A korszak diszkurzív kategóriáiból ezzel párhuzamosan hiányoznak a korábban identifikációs keretként szolgáló olyan meghatározások, mint az etnikum, a nemzetiség, a vallás, a kultúra, bármifajta származás vagy a régió. Ehelyett az imperialista ellenségképpel szemben

egységesnek mutatott társadalomban gazdasági szektorok (ipar, mezőgazdaság, értelmiség), szakmák, életkor (ifjúság), nemi különbségek (nők), illetve teljesítmény (sztahanovisták) mentén próbáltak új kategóriákat meghatározni.²⁷

Jegyzetek

- 1 Emile Durkheim: A vallási élet elemi formái. Budapest, 2003.
- 2 Rogers Brubaker – Frederick Cooper: Beyond Identity = Theory and Society. 2000. No. 29, 1–47. o.
- 3 Stuart Hall: A kulturális identitásról. In: Multikulturalizmus. Szerk.: Feischmidt Margit. Budapest, 1997. 69. o.
- 4 Pierre Bourdieu: Identity and Representation. Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region. In: Language and Symbolic Power. Szerk.: John B. Thompson. Cambridge, MA, 1991. 220–228. o.
- 5 Pierre Bourdieu: Social Spaces and the Genesis of 'Classes'. In: Language and Symbolic Power, i. m. 229–251. o.
- 6 Pierre Bourdieu: A politikai mező = Valóság, XXX. évf. 1987. 1. szám, 110–115. o.
- 7 Vö.: 1950. évi 10. tvr. április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepé nyilvánításáról (kihirdetve: április 2.); 1950. évi 1. tvr. augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepé nyilvánításáról (kihirdetve: január 25.); 1950. évi 37. tvr. november 7. napjának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünnepé nyilvánításáról (kihirdetve: október 29.).
- 8 Vö.: 1927. évi XXXI. törvénycikk március tizenötödikének nemzeti ünnepé nyilvánításáról; 1948. évi XXIII. törvénycikk az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről.
- 9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M-KS 276-54-166. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. október 24.
- 10 MNL OL M-KS 276-89-163. Ütemterv az 1953. november 6-i Operaház-i díszelőadás megszervezésére (MDP KV APO 1953. okt. 17.)
- 11 Szabó Márton: „A munka hősei”. Adalékok az ötvenes évek ideológiatörténetéhez. In: Uő.: Diskurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról. Budapest, 1998. 40–78. o.
- 12 MNL OL M-KS 276-89-163. Ütemterv a november 7-i rendezvényekről (MDP KV APO, 1950. október 25.)
- 13 Szabó Róbert: Jelszavak, politikai ünnepek = História, 9. évf. 1987. 5–6. szám, 15–17. o.
- 14 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének jelszavai május 1-re = Szabad Nép, 1949. április 27. 1. o.
- 15 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének jelszavai május 1-re = Szabad Nép, 1950. április 23. 1. o.
- 16 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének május elsejei jelszavai = Szabad Nép, 1951. április 22. 1. o.
- 17 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének május 1-i jelszavai = Szabad Nép, 1952. április 25. 1. o.
- 18 Roman Krakovský: Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948–1989. Párizs, 2004. 42–75. o.
- 19 Uo. 68–69. o.
- 20 MNL OL M-KS 276-89-161. Javaslat május elseje megünneplésére (MDP KV APO, 1951. március 24.)
- 21 MNL OL M-KS 276-89-161. Ózdi Kohászati Üzemek dolgozóinak május 1-i felajánlása (1951. március 29.)
- 22 MNL OL M-KS 276-54-138. Javaslat Május 1-je megünneplésével kapcsolatos kérdésekről (Budapesti Pártbizottság, 1951. április 10.)
- 23 MNL OL M-KS 276-54-138. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. április 11.
- 24 MNL OL M-KS 276-89-161. Budapesti Pártbizottság levele Rákosi Mátyásnak (Bp. PB, Budapest, 1951. április 14.)
- 25 MNL OL M-KS 276-89-161. Győri május 1-je (MDP KV APO, dátum nélkül)
- 26 MNL OL M-KS 276-89-161. Feljegyzés a május 1.-i ünnepségekről (MDP KV APO, 1951. május 10.)
- 27 További felhasznált irodalom: Apor Péter: Előkép: a Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben = Századvég, 2005. 1. szám, 3–30. o.; Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnep „honosítása” = Új Forrás 2012. 9. szám, 15–31. o.